

*Тихонова О. В.,**доцент кафедри економічної безпеки
Національної академії внутрішніх справ*

ЩОДО РОЗУМІННЯ КАТЕГОРІЇ «КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА»

Анотація. Стаття присвячена проблемним питанням визначення поняття «кримінологічна характеристика». Проаналізовані наукові погляди щодо визначення складових елементів кримінологічної характеристики. Визначені переваги та недоліки вузького та широкого розуміння складових кримінологічної характеристики.

Ключові слова: злочинність, кримінологічна характеристика, рівень злочинності, динаміка злочинності, структура злочинності.

Постановка проблеми. Злочинність – це складне соціальне явище, яке повністю визначає суперечності постійно змінюваних у просторі та часі соціальних процесів та явищ криміногенного, антикриміногенного та соціального характеру, які взаємодіють між собою [1, с. 81]. Для розроблення та запровадження державою найбільш ефективних заходів запобігання та боротьби з нею необхідно уявляти особливості криміногенних явищ, які існують у певній сфері суспільного життя та негативно на неї впливають.

Дослідженням будь-яких злочинних проявів, вивченням ролі криміногенних та антикриміногенних факторів у їх формуванні та генезі займається кримінологія. Інструментарій цієї науки дозволяє у кінцевому результаті збільшити потенційні та реальні можливості ефективної протидії будь-якому антисуспільному явищу, зокрема й кримінальним загрозам фінансовій безпеці держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чіткому уявленню часових та просторових особливостей злочинних проявів сприяє кримінологічна характеристика злочинності. Загалом дослідженню окресленої проблематики приділяли увагу як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, зокрема Л.М. Давиденко, В.Б. Ястребов, О.Г. Кальман, В.М. Руфанова, О.О. Титаренко, В.М. Кудрявцев, В.С. Емінов, Г.І. Забрянський, І.М. Даньшин, А.Ф. Зелінський, А.І. Долгова, Л.В. Кондратюк, І.І. Карпець, А.І. Алексєєв, Я.І. Гилинський, А.Б. Благая, Н.Ф. Кузнецова, А.Є. Гутнік, В.В. Молодик, В.В. Пивоваров, В.О. Глушков, П.М. Коваленко, В.В. Голіна, С.М. Іншаков, М.Ю. Валуйська, О.М. Литвинов, А.П. Закалюк, О.М. Джужа та інші. Проте, незважаючи на розповсюджене використання зазначеної дефініції, на теперішній час серед науковців відсутня однозначність у розумінні її змісту.

Як справедливо наголошує О.Г. Кальман, незважаючи на те, що термін «кримінологічна характеристика» широко використовується в кримінологічній літературі та у дисертаційних дослідженнях, визначення цього поняття і його елементів в умовах зростаючого значення прикладного характеру кримінологічних досліджень має важливе теоретичне і практичне значення для вирішення проблеми попередження злочинності, оскільки в кримінологічній характеристиці відображається склад злочинності, її соціальний портрет [2]. Тому чітке розуміння сутності зазначеної

категорії дозволить різнобічно вивчити досліджуване явище – кримінальні загрози фінансовій безпеці України.

Метою статті є з'ясування сутності дефініції «кримінологічна характеристика» та визначення набору її складових елементів, необхідних для аналізу наявних злочинних проявів та прогнозувати шляхи їх запобігання.

Виклад основного матеріалу. Етимологічно категорія «характеристика» походить від грецької «той, що служить відмінною ознакою». Відповідно до тлумачних словників «характеристика» – це опис, аналіз, оцінювання певних явищ, відмінних особливостей когось або чогось; опис, визначення істотних, характерних особливостей, ознак чого-небудь [3]. Отже, характеристика – інформація щодо найбільш загальних якостей, притаманних досліджуваному явищу. Зважаючи на те, що кримінологія досліджує злочинність, кримінологічна характеристика містить узагальнену інформацію щодо особливостей певного виду злочинності. Але на сучасному етапі розвитку кримінологічної науки відсутнє єдине розуміння зазначеної категорії. Авторські погляди відрізняються один від одного, хоча й не суттєво. Проте у всіх авторів зі змісту досліджуваної категорії вбачається перелік її складових, які пропонується визначати у межах кримінологічної характеристики. Так, ще у 70-ті роки минулого століття Л.М. Давиденко запропонував під кримінологічною характеристикою розуміти сукупність таких властивостей злочинних діянь та особистісних особливостей злочинців, які важливі для розуміння причин, що обумовили певні злочини, а також для розробки попереджувальних заходів [4]. Водночас у такому поясненні переважає суб'єктивна складова, адже для різних осіб сукупність властивостей буде різною – для однієї особи цей набір може бути більш розгорнутим, для іншої – дещо скороченим. Тому уніфіковано відобразити сукупність компонентів, які б задовольнили потреби будь-якої особи (зважаючи на індивідуальні особливості дослідників), яка вивчає причини та розробляє попереджувальні заходи окремого виду злочинності, не виявляється можливим.

Загалом у розумінні змісту кримінологічної характеристики погляди науковців можна об'єднати у дві великі групи – ті, хто пропонує скорочений перелік складових, які містять показники математичного характеру, та ті, хто пропонує розширений перелік, у якому до математичних показників додаються детермінаційні та попереджувально-значущі ознаки.

Одним з прихильників розширеного розуміння кримінологічної характеристики є В.Б. Ястребов [5], який конкретизував запропонований Л.М. Давиденко зміст зазначеної категорії, обґрунтував, що вона являє собою сукупність кількісно-якісних показників того чи іншого різновиду злочинності; відомостей про детермінанти злочинної поведінки; заходів попереджувального впливу. Науковець наголосив, що кримінологічна характеристика має утворюватись такою сукупністю ознак, які б з необ-

хідною повнотою відбивали відомості про істотні ознаки і властивості досліджуваної злочинності і пов'язаного з нею певного кола обставин, які детермінують та відтворюють суспільно небезпечне явище. Схожу позицію висловили В.О. Глушков та П.М. Коваленко, які запропонували у межах кримінологічної характеристики розглядати характеристики окремих видів злочинів, фактори (причини та умови фінансової політики окремої країни та діяльність керівників фінансових інститутів), що призвели до вчинення злочинів; стан виду (групи) злочинів (суспільна небезпека, обсяг, питома вага в обсязі злочинності, інтенсивність, структура, латентність, територіальне розподілення), тенденції цього виду (групи) злочинів (динаміка, прогноз), кримінологічний портрет особи злочинця, а також характеристики наслідків злочинів даного виду (кількість потерпілих, розмір матеріальних збитків, види матеріальних збитків) [6]. Тобто автори так само виокремлюють декілька груп складових елементів: просторово-часові, детермінаційні та, так би мовити, попереджувально-значущі ознаки.

Найбільш розгорнуте тлумачення кримінологічної характеристики, безвідносно до певного виду злочинів, запропоноване А.І. Алексєєвим, Б.В. Коробейниковим, Н.Ф. Кузнецовою, Г.М. Мінковським, Т.І. Забрянським як сукупність кількісно-якісних параметрів окремих різновидів злочинності, відомостей про особистість злочинця, детермінаційних особливостей та заходів попередження даних злочинів [7].

Також приєднуються до широкого розуміння кримінологічної характеристики й В.М. Руфанова та О.О. Титаренко, за якими зазначена характеристика повинна включати: аналіз кількісно-якісних показників окремої групи злочинів, кримінологічно-значущих груп ознак особи злочинця; криміногенні детермінанти, які обумовлюють вчинення злочинів; встановлення кореляційного зв'язку між соціальними, економічними, політичними, організаційно-управлінськими причинами та умовами вчинення конкретних злочинів [8, с. 24]. До цієї групи науковців відноситься й А.Ф. Зелінський, який визначає, що кримінологічна характеристика є комплексним поняттям, яке характеризує розповсюдженість відповідної протиправної поведінки, її різновиди, типові способи вчинення злочинних посягань, їх мотивацію, місце і час вчинення, а також особливості суб'єктів злочинів [9, с. 153].

Власне бачення набору складових елементів кримінологічної характеристики пропонує С. Абдул, який наголошує, що це комплексне поняття, яке визначає поширеність відповідної протиправної поведінки, її різновиди, типові способи вчинення злочинних посягань, їх мотивацію, місце і час учинення, а також особливості суб'єктів злочинів та їх жертв, і може слугувати одним із радикальних заходів об'єктивізації показників злочинності, установа зв'язків між окремими її складовими, проникнення у природу злочинності взагалі [10].

Своєрідний набір складових кримінологічної характеристики пропонує О.М. Литвинов, який наголошує, що конкретний зміст кримінологічної характеристики полягає у виявленні всіх ознак, які складають у своїй сукупності та взаємозв'язку її структуру [11]. Автор приєднується до інших науковців та пропонує виділяти наступні групи елементів:

– кримінологічно-значимі ознаки злочину – дані про предмет злочинного посягання, дані про особу злочинця, мотив та мету злочину; дані про особу потерпілого;

– дані, які характеризують кримінологічну ситуацію вчинення злочину – статистична поширеність злочинів; дані про соціальні умови злочину (соціально-політична; соціально-економічна; час; географія; соціальне середовище тощо);

– ознаки, які визначають специфіку діяльності із попередження злочинів – причини злочинів; наслідки злочинів; механізм злочину; обставини, що сприяють злочинам.

Група науковців, які займаються визначеною проблематикою, вважають доцільним виділення у кримінологічній характеристиці таких елементів, як кількісно-якісні показники, характеристику осіб, які учиняють злочини та комплекс детермінант цих злочинів. До цієї групи належить й І.М. Копотун, який називає такий перелік складових традиційним [12, с. 177]. Але чи є саме такий підхід традиційним – питання. Адже серед науковців, які є прихильниками розуміння кримінологічної характеристики у широкому значенні, відсутня єдність у визначенні переліку її складових. Аналіз викладених точок зору свідчить про різноманітний набір елементів, які автори пропонують включати до кримінологічної характеристики (у її широкому розумінні).

Автори, які досліджують певні види злочинів, розширюють набір складових елементів кримінологічної характеристики, запропонованих в узагальненому вигляді. Наприклад, А.Є. Гутнік, окреслюючи кримінологічну характеристику податкових злочинів, запропонував наступний перелік її складових елементів: 1) кримінологічно значущі ознаки складу ухилень від сплати податків; 2) способи ухилень від сплати податків; 3) фактори, що детермінують злочинну діяльність у сфері оподаткування; 4) обстановку, місце, географію, середовище ухилень від сплати податків; 5) наслідки вчинення таких злочинів; 6) фактори, що впливають на ступінь латентності ухилень від сплати податків; 7) особистість злочинця, особливості та детермінацію індивідуальної злочинної поведінки стосовно ухилень від сплати податків; 8) характеристику осіб, які сприяють у вчиненні зазначених злочинів; 9) тривалість вчинення ухилень від сплати податків; 10) групове вчинення злочину (у тому числі вчинення їх організованими злочинними групами) [13]. Але запропонований перелік складових елементів кримінологічної характеристики занадто розгорнутий і ми погоджуємось з В.В. Пивоваровим [14, с. 70], який вбачає у запропонованих елементах перевантаженість ознаками, які так чи інакше входять до більш загальних понять, наприклад, таких як структура злочинності даного виду.

Більше єдності спостерігається серед тих, хто розглядає скорочений перелік складових кримінологічної характеристики. Серед них, зокрема, можна виділити тих, хто обмежується лише кількісними характеристиками власне злочинності, не враховуючи особливості особи злочинця, та тих, хто включає до неї й показники, які характеризують особу злочинця. До першої групи увійшли В.М. Кудрявцев, І.І. Карпец, Б.В. Коробейников, які зводять зазначену категорію до переліку кількісних і якісних показників злочинності (рівня, структури, динаміки і характеру). Не відрізняється й позиція С.М. Іншакова, який включає до кримінологічної характеристики стан, структуру та динаміку злочинності. При цьому привертає увагу, що окремі науковці, зокрема В.М. Кудрявцев, з плином часу певним чином змінюють власне бачення складових елементів кримінологічної характеристики – зі скороченої до розширеної.

Проте переважна більшість науковців включають до кримінологічної характеристики також показники, які характеризують особу, яка вчинює ту або іншу групу злочинів. Так, О.Г. Кальман стверджує, що кримінологічна характеристика охоплює кількісно-якісні статистично значущі показники про злочини та особу злочинця, які відбивають ступінь їх суспільної небезпечності [2]. Така сама позиція спостерігається у працях І.М. Даньшина, який визначає кримінологічну характеристику злочинів як сукупність статистично значущих показників про злочинність (злочини) і особистість злочинців, які відображають їх кількісну і структурну характеристику і тим самим ступінь суспільної небезпеки [15]. Обмежений перелік складових кримінологічної характеристики (кількісні та якісні показники стану злочинності і відомості про особистість злочинця) визначають також й А. Зелінський та А. Долгова, А. Благая, В. Молодик, М. Валуйська та інші.

Науковці, які схиляються до вузького розуміння кримінологічної характеристики, обґрунтовують свою позицію тим, що причини і умови вчинення злочинів, а також заходи попередження, виходять за рамки кримінологічної характеристики, оскільки взаємодіють зі злочинністю як відокремлені соціальні категорії [16].

Отже, дійсно у науці поняття «кримінологічна характеристика» має як суто вузьке, так і більш широке тлумачення. Але окремими науковцями [2; 4; 12] висловлюється думка, що у першому випадку до кримінологічної характеристики включаються ознаки, які прямо чи опосередковано вказують на причини певного виду злочинів, у другому – включаються як ознаки, які вказують на причини вчинення злочинів, так і самі ці причини. Проте аналіз наукових поглядів на досліджувану категорію дозволяє зробити висновок, що у вузькому розумінні до кримінологічної характеристики включаються цифрові показники, а у широкому – до кількісних показників додаються детермінаційні та попереджувально-значущі ознаки. При цьому вести мову про те, що аналіз статистичних показників дає підстави робити висновки про причини вчинення злочинів, на наш погляд, недоцільно.

Ми підтримуємо позицію, яку відстоюють окремі науковці, що кримінологічна характеристика злочинів – це сукупність статистично значимих показників про злочинність (злочини) і особистість злочинців, які відображають їх кількісний та структурний стан, а також ступінь їх суспільної небезпеки [9; 15]. Водночас не погоджуємось з обґрунтуванням такої позиції окремими з них [14, с. 70], що, сконцентрувавши увагу на відмітних, найбільш характерних властивостях того або іншого виду злочинності, на особливостях особистості тих, хто вчиняє дані злочини, можна проаналізувати детермінанти злочинної поведінки і запропонувати можливі шляхи подолання цих негативних явищ. Така точка зору виявляється дещо спірною, адже сумнівно, що статистично значимі показники злочинності (наприклад, рівень, динаміка, структура тощо) дозволять з'ясувати її детермінанти. Навряд чи математичні показники дають можливість здійснювати аналіз причин та умов. Але якщо поряд зі статистичними показниками аналізувати явища, які відбуваються у суспільстві у визначений проміжок часу, можна спробувати знайти залежність та пояснення певним злочинним тенденціям.

Висновки з дослідження. Сприймаючи кримінологічну характеристику як сукупність певних статистичних по-

казників, які ілюструють тенденції злочинних явищ, можна побудувати ретроспективну модель певного виду злочинності та побудувати її перспективну модель. І лише за результатами аналізу якісних показників, які можна отримати при вивченні матеріалів кримінальних проваджень, судових рішень, вироків тощо, думок фахівців та інших джерел інформації та їх імплементації з математичними моделями можна виявити ті або інші детермінанти, які притаманні певній динаміці.

Запропонований підхід дозволить виявити тенденції, які у минулому спостерігалися у певній сфері суспільного життя, та на підставі отриманих результатів з використанням наявного математичного інструментарію побудувати прогнозовані показники на майбутнє. А також визначити ті сегменти, які потребують найбільшого запобіжного впливу та які є найменш вразливими до наявних кримінальних загроз.

Література:

1. Факторный анализ преступности: корреляционный и регрессионный методы : монография / [С.М. Иншаков и др.]; под ред. С.М. Иншакова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2012. – 127 с.
2. Кальман О.Г. Стан та головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми : [монографія] / О.Г. Кальман. – Харків, Гімназія, 2003. – 352 с.
3. Словник іншомовних слів / за ред. члена-кореспондента АН УРСР О.С. Мельничука. – К. : Гол. ред. Укр. Рад. енцикл. Наук Української РСР, 1975. – С. 729.
4. Давыденко Л.М. Проблемы предупреждения преступлений, посягающих на безопасность труда в промышленности и строительстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Л.М. Давыденко. – М., 1976. – 24 с.
5. Ястребов В.Б. К вопросу о понятии криминологической характеристики преступлений // Вопр. борьбы с преступностью. Вып. 37. – М. : Юрид. лит., 1982. – С. 14–20.
6. Глушков В.О., Коваленко П.М. Шахрайство на финансовых рынках у біржовій торгівлі: Правовий та кримінологічний аналіз. – Х. : Видавничий Дім «ІнЮре», 2008. – С. 156.
7. Криминология: Учебник / Под ред. Б.В. Коробейникова, Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. – М. : Юрид. лит., 1988. – 384 с.
8. Руфанова В.М., Титаренко О.О. Запобігання органами внутрішніх справ злочинам, пов'язаним з незаконним використанням бюджетних коштів : монограф. / В.М. Руфанова, О.О. Титаренко. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2012. – 200 с.
9. Зелінський А.Ф. Криминологія : навч. посіб. – Х., 2000. – 239 с.
10. Абдул С. Криминологическая характеристика краж индивидуально-го имущества иностранных граждан / С. Абдул // Юрид. вестник. – 2002. – № 2. – С. 95.
11. Литвинов О.М. Про галузеві характеристики злочинів взагалі та кримінологічну характеристику зокрема / О. М. Литвинов // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 581–586. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10lomkxz.pdf/>.
12. Копотун І.М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : моногр. / Копотун І.М. – К. : ПП «Золоті ворота», 2013. – 472 с.
13. Гутник А.Е. Предупреждение налоговой милицией уклонений от уплаты налогов. – К. : Атіка, 2001. – С. 10.
14. Пивоваров В.В. Податкова і кредитно-фінансова злочинність: кримінологічна характеристика та попередження : дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2003. – 236 с.
15. Криминологія. Особлива частина / За ред. І. М. Даньшина. – Х., 2001. – С. 8–9.
16. Предупреждение хищений государственного и общественного имущества / Под ред. д-ра юрид. наук, проф. И. Н. Даньшина. – Х., 1995. – С. 36.

Тихонова Е. В. К пониманию категории «криминологическая характеристика»

Аннотация. Статья посвящена проблемным вопросам определения понятия «криминологическая характеристика». Проанализированы научные взгляды к определению составляющих элементов криминологической характеристики. Определены преимущества и недостатки узкого и широкого определения, составляющих криминологической характеристики.

Ключевые слова: преступность, криминологическая характеристика, уровень преступности, динамика преступности; структура преступности.

Tikhonova H. By understanding the category of «Criminological characteristic»

Summary. The article discusses topical issues definition of «criminological characteristics». Analyzed scientific views to the definition of the constituent elements of criminological characteristics. The advantages and disadvantages of a narrow and a broad definition of the components of criminological characteristics.

Key words: crime, criminological characteristics, crime rate, dynamics of crime, structure of crime.